

ҚАЗАҚСТАН

Қазақстан Конституциясы дін бостандығына кепілдік береді, бірақ Қазақстан үкіметінің ережелері оны заң арқылы қорғауды шектейді.

Осы есеп-баяндамада қамтылған уақыт барысында үкіметтің дін бостандығын құрметтеуі тұрақты күйінде болды, дегенмен үкіметтің жаңа бастамасы «дәстүрлі емес діни бірлестіктерді» сынға алып, миссионерлер мен олардың діни әдебиет таратуын бақылауды күшейтуге шақырды. Оған қоса, жоғары лауазымды үкімет қызметкерлері шетелдік миссионерлер мен құрамы аз діни бірлестіктерді ашық түрде сынады. Діни іс-әрекетті реттейтін заң-ережелерде өзгеріс болмады, бірақ осы есепте қамтылған кезеңнің аяғында парламент егер жобаланған күйінде қабылданса дін бостандығын шектейтін заңнаманы қарастырып жатты. Үкіметтің қазіргі заң-ережелері кейбір тіркелмеген бірлестіктердің жағдайын қиындатты, өйткені заң бойынша миссионерлер мен діни ұйымдарға міндетті түрде тіркелу талабы қойылған. Діни қоғамдастықтардың көпшілігі негізінен кедергісіз діни ғибадат еткенімен, жергілікті әкімшілік қызметкерлері кейде кейбір дәстүрлі емес діни бірлестіктердің іс-әрекетін шектеуге тырысты.

Қоғамда адамдардың діни ұстанымына, нанымына немесе іс-әрекетіне қарап қорлау туралы хабарламалар болмады. Ислам, орыс православиесі, римдік католицизм және иудаизм дін басылары қоғамның өздерін өте жақсы қоштайтынын хабарлады. Баспасөзде евангелиялық христиандар, йегова куәгерлері және сайентологтармен қоса алғанда кейбір шағын діни бірлестіктердің жағымсыз жағынан сөзге қалуы көбейді.

АҚШ үкіметі Қазақстан үкіметімен дін бостандығына қатысты мәселелерді адам құқықтарын қолдау жөніндегі жалпы саясаты аясында қарастырады. АҚШ елшісі мен өзге ресми өкілдер барлық деңгейде Қазақстан үкіметін дін туралы заңға ұсынған өзгерістерін Конституцияда кепілдік берілген дін бостандығы мен мойнына алған халықаралық міндеттемесіне сәйкестендіруге шақыратын жеке және қоғамдық ой-пікір алмасты. АҚШ үкімет қызметкерлері алаңдаушылық тудырып отырған нақты мәселелерді қарау мақсатында ғибадат үйлеріне барып, дін басыларымен кездесіп, Қазақстан үкімет өкілдерімен жұмыс істеді. АҚШ елшілігінің қызметкерлері алуан діни бірлестіктер және дін бостандығын қорғаушылармен байланысын үзбеді.

I БӨЛІМ. Діни демография

Қазақстан елінің аумағы 1 052 540 шаршы миллидi құрайды, ал халық саны үкіметтің 2007 жылғы статистикалық мәліметіне сай 15 219 300 адам. Қазақстан халқы этникалық жағынан көп тектес және онда әртүрлі діндер кездеседі. Бұрынғы көшпенділік пен Кеңес заманында қалыптасқан тұрмыс-салттың ішінара ықпалынан кейбір азаматтар өздерін ешқандай дінге жатқызбайды. Жүргізілген сауалнамалардың көрсетуінше, халықтың діни сенімі және діни ғибадат ету рәсімдеріне қатысу деңгейі төмен. Үкімет тіркелген конгрегациялар мен ұйымдардың саны жөнінде статистика жүргізеді, алайда әр бірлестіктің көлемі жөнінде мәлімет жоқ. Діни ұйымдардың мүшелері туралы соңғы толық және сенімді статистикалық мағлұмат 1999 жылы өткізілген халық санағына негізделген. 1999 жылдан бері тіркелген, құрамы жағынан шағын конгрегацияға жататын бірлестіктердің саны айтарлықтай өскенімен, Қазақстан үкіметі белгілі бір дінге сенушілердің пайызы бірқалыпты қалып отыр деп санайды.

Халықтың жартысынан аса бөлігін құрайтын этникалық қазақтар мен бірлесіп 10 пайыздан аз бөлігін құрайтын этникалық өзбектер, ұйғырлар және қырғыздар бұрыннан Ханафи мектебінің сунниттеріне жатады. Халықтың 1 пайыздан кем бөлігі біріккен басқа исламдық топтарға шафид сунниттер (әдетте шешендер), шиаттар, суфисттер және ахмадилер кіреді. Өздерін мұсылман деп танып, Ислам дінін ұстанатындардың басым көпшілігі елдің Өзбекстанмен шекаралас оңтүстігінде шоғырланған. Елде 2200-ге жуық мешіт тіркелген, олардың барлығы Қазақстан үкіметімен байланысы тығыз ұлттық ұйым – Қазақстан мұсылмандарының рухани басқармасына (ҚМРБ) қарасты.

Халықтың шамамен үштен бір бөлігін құрайтын құрамы едәуір үлкен этникалық орыстар, саны жағынан шағын украиндар мен белорустар салт-дәстүрлері бойынша православиялық христиандар болып табылады. Тіркелген 257 орыс православиялық шіркеуі бар. Көптеген этникалық украиндар мен немістер римдік католик архиепископ епархиясының мүшесі ретінде халықтың екі пайызын құрайды. Этникалық немістер Қазақстан халқының 1.5 пайызға жуық бөлігіне жатады. Олардың көпшілігі римдік католик немесе лютеран болып табылады. Үкімет елдің түкпір-түкпірінде 82 римдік католик шіркеуі мен оларға қарасты ұйымды тіркегенін хабарлады. Құрамының көп бөлігі этникалық украиндардан тұратын кішігірім грек католиктері қоғамдастығының тіркелген төрт шіркеуі болды.

Мемлекеттік статистикалық мағлұматтарға сүйенсек, протестант христиандардың конгрегациялары сан жағынан орыс православиялық немесе римдік католик конгрегациялардан асып түседі. Дей тұра, протестант дінін ұстанатындардың саны көп болуы мүмкін емес. Қазақстан үкіметі осы есеп-баяндамада қамтылған жыл ішінде 546 ғибадат ету орны бар 964 протестант христиан ұйымы тіркелгенін мәлімдеді.

Елде баптисттік екі ұйым жұмыс істейді: шамамен 10 000 мүшесі мен 227 тіркелген бірлестігі бар Евангелиялық христиандар мен баптисттер одағы («Баптисттер одағы») және 1 000-ға жуық сенушісі бар Евангелиялық христиандар мен баптисттер шіркеулерінің кеңесі («Шіркеулер кеңесі»). «Шіркеулер кеңесі» тіркелмейміз деген ұстанымына сәйкес тіркелмейді.

Конгрегациялары едәуір үлкен өзге христиан топтарына пресвитериандар, лютерандар, пентекосталдар, сондай-ақ, йегова куәгерлері мен жетінші күн адвентистері жатады. Кішігірім методисттер, меннониттер және мормондар қоғамдастықтары да тіркелген.

Халықтың бір пайыздан кем бөлігін біріктіретін еврейлер қоғамдастығының Алматы, Астана, Өскемен және Павлодар қалаларында синагогалары бар.

Мемлекеттік статистикалық мәлімет осы баяндамада қамтылған уақыт аралығында 43 дәстүрлі емес діни бірлестігі тіркелгенін көрсетеді. Сондай топтардың қатарында төрт буддист ұйымы, харе кришна қозғалысына қарасты 11 бірлестік, сонымен бірге, бахаистар, христиан ғалымдары және унификация шіркеуі бар.

II БӨЛІМ. Дін бостандығының жай-күйі

Дін бостандығының заңнамалық және саяси негіздері

Қазақстан Конституциясы дін бостандығына кепілдік береді. Ол мемлекетті зайырлы деп танып, азаматтарға діни ұстанымдардан бас тарту бостандығын береді.

Үкіметтің дін туралы заңы Конституцияда көрсетілген дін бостандығын заң тұрғысынан қорғау ісін шектеп, 2005 жылы заңға енгізілген өзгертулер тіркелу талабын күшейткен. Сол өзгертулер діни бірлестіктердің орталық

үкіметте және конгрегациялары орын тепкен жергілікті облыстарда тіркелу талабын айқындайды. Діни ұйым ретінде тіркелу үшін бірлестіктің кемінде он мүшесі болып, Әділет министрлігіне өтініш тапсыруы тиіс. Дін туралы заңнама барлық адамдар өз дінін «жеке өзі немесе өзге адамдармен бірге» ұстануға ерікті дейді.

Үкімет діни ұйымдардың мүшелерінің саны талап етілген мөлшерден аз болған жағдайда немесе жарғылары мемлекеттік заңға қайшы келсе оларды тіркеуден бас тартуы ықтимал. Оған қоса, Қоғамдық бірлестіктер туралы заңға сәйкес, діни топтарды қоса алғанда кез келген тіркелген ұйым Конституция және заң талаптарын орындамаса немесе тіркелген кезде қабылданған жарғы-қаулыларына қайшы келетін жүйелі шаралар жүргізсе, соттың шешімімен үш айдан алты айға дейін оның қызметі тоқтатылуы мүмкін. Полиция қызметкерлері, прокурорлар және жекелеген азаматтар заң бұзушылық әрекеттерін түзеген немесе қайта-қайта заң бұзған ұйымдар үстінен сотқа шағымданып, олардың қызметін тоқтатуын талап етуге хақылы. Қызметі тоқтатылған ұйымдарға баспасөз өкілдерімен сұхбаттасуға, кездесу мен жиын өткізуге, діни қызмет көрсетуге, жалақы төлеу сияқты міндеттемелерінен басқа қаржы операцияларын жүргізуге тыйым салынады.

Әкімшілік кодекстің 375 бабына сәйкес, билік органдары тіркелмеген топтардың қызметіне тыйым салып, олардың жетекшілеріне айыппұл салуға хақылы. Ал Ұлттық қауіпсіздік туралы заңға 2005 жылдың шілде айында енгізілген өзгертулер нәтижесінде Әкімшілік кодекске қосылған 374-1 бапқа сәйкес салынатын айыппұл 375 баптағыға қарағанда әлдеқайда ауыр. Жергілікті билік органдары тіркелмеген діни топтарға айыппұл салуда 374-1 мен 375 баптың қайсысы тиісті екендігін өздері шешуге ерікті. Тіркелмеген діни ұйым басқаруға салынатын айыппұл көлемі 973 АҚШ долларын (116 800 теңге) құраса, тіркелмеген діни ұйым жұмысына атсалысқан азаматтарға 487 АҚШ доллары (58 400 теңге) көлемінде айыппұл тағылады. Жергілікті билік органдары тіркелмеген діни ұйымға салынар айыппұл көлемін анықтауда 375 бап пен 374-1 баптың кез келгенін таңдауда өз еріктері өзінде болды.

Әділет министрлігі жанындағы Діни істер жөніндегі комитет діни бірлестіктер мен үкімет арасындағы байланыс қызметін атқарады. Сонымен қатар, ол діни ұйымдарды тіркеуде Әділет министрлігі жанындағы кеңесші орган болып табылады. Діни істер жөніндегі комитет, сондай-ақ, дін мәселелері бойынша сотта сарапшы айғақтарын беріп, құқық қорғау органдарының тергеу барысында ұйымдардан алған діни материалдарын

қарастырып және құқық қорғау органдарымен бірлесе тіркеу талаптарының орындалуын бақылайды.

Үкімет өкілдері осы есеп-баяндамада қамтылған мерзім ішінде саяси және діни экстремизмнің елге таралу мүмкіндігіне жиі уайымдаушылығын білдіріп отырды. Ұлттық қауіпсіздік комитеті (ҰҚК) елдегі «діни экстремизмге» қарсы күресті ішкі барлау қызметінің ең бір маңызды жұмысы деп есептейді. Діни және басқа ұйымдарға қатысы бар Экстремизмге қарсы 2005 жылғы заңға сәйкес үкіметтің қандай да бір ұйымды экстремисттік топ деп анықтап-белгілеп, топ мүшелерінің іс-әрекеттеріне тыйым салып, ұйымға мүшелікті қылмыстық әрекет деп тануға ауқымды құзіреті бар. Хизб-ут-Таһрир саяси қозғалысы экстремизмге қарсы заңға сай тыйым салынған жалғыз ұйым болды. Басқа ешқандай саяси емес ұйым экстремисттік бағыттағы бірлестік ретінде қоғамнан аласталмады.

Үкімет орыс православиесінің Рождествосы мен Құрбан айтты ұлттық мейрам ретінде атап өтеді.

Сайлау туралы заң этникалық, жыныстық немесе діни сенімдерге негізделген саяси партия құруға тыйым салады.

Алматыда бас мүфти жетекшілік ететін Қазақстан мұсылмандарының рухани басқармасына (ҚМРБ) елдегі ислам дініне, сонымен қатар, мешіт салу және жас имамдарды емтихан мен тексерістен өткізу ісіне айтарлықтай ықпал етеді. Басқарма қажылыққа бару ісін үйлестіріп, туристік агенттіктерге азаматтарға қажылық сапар қызметін көрсетуге уәкімдік береді. Дін бостандығын бақылаушылар Қазақстан мұсылмандарының рухани басқармасы кейбір кезде литургиялық ортодоксальдылыққа кепілдік беру мақсатында басқармаға қосылмаған имамдар мен конгрегацияларды аталмыш басқармаға қосылуға қысым көрсеткенін мәлімдеді. Қазақстан мұсылмандарының рухани басқармасының ықпалы мен қысымына қарамастан, басқармаға бірікпеген кейбір мешіттер мен мұсылман қоғамдастықтары ресми тіркелді.

Жергілікті және шетелдік миссионерлер жыл сайын Әділет министрлігінде тіркеліп, діни ұйымдарға мүшелігі, миссионерлік қызмет ету аймағы мен мерзімін мәлімдеуі тиіс. Миссионерлік әрекет жүргізуге қажетті әдебиеттер мен басқа материалдар тіркеу өтінішімен бірге тапсырылуы қажет; тіркеу кезінде көрсетілмеген материалдарды қолдану заңсыз болып саналады. Бұған қоса, діни уағыздаушы тұлға өзіне қаржылай қолдау көрсететін ұйымның

тіркелгені жөнінде ресми құжат пен сол ұйымның атынан жұмыс істеуге рұқсат қағазын көрсетуі тиіс. Әділет министрлігі заңға қайшы әрекеттермен айналысатын миссионерлерді тіркемеуге хақылы. Ондай заңның қатарында этносаралық немесе дінаралық өшпенділік тудыруға тыйым салатын заңдар да бар. Шетелдік миссионерлер елге келген өзге азаматтар сияқты көші-қон полициясында тіркеліп, сапарларының мақсатын көрсетулері тиіс. Конституцияның талабы бойынша, шетелдік діни бірлестіктер өз қызметін - оның ішінде діни ұйым басыларын тағайындау да бар - «тиісті мемлекеттік басқармалармен келісе отырып» атқарулары қажет. Шетелдіктер заң бойынша діни ұйым құрып, оны тіркеуге хақылы, алайда үкімет сол ұйымның негізін салушы он адамның көпшілігі Қазақстан азаматы болуын талап етеді.

Қазақстан үкіметі мемлекеттік мектептерде дінге оқытуға рұқсат бермейді. Үйден білім алуға тек нақты жағдайларда ғана рұқсат етіледі және оған діни себептер жатпайды. Ата-аналар балаларын ресми түрде тіркелген ұйымдар жүргізетін қосымша дін сабақтарына қатыстыра алады.

Дін туралы ұлттық заңға сәйкес, діни дәріс баланың жалпы дамуына немесе жан-тән саулығына зиян келтірмеуі керек. Заңда бұл зиян мөлшері қалай өлшенетіні немесе мұндай тұжырымды қандай агенттік шығаратыны айқындалмаған. Қазіргі білім беру лицензиясы туралы ережелер діни бірлестіктерге Білім министрлігінің рұқсатынсыз жастарға дәріс беруге тыйым салады. Ережеге сай, егер жарлығында діни дәріс беруді көздейтін діни ұйым Білім министрлігінен рұқсат алмаса, оның Әділет министрлігінде тіркелу өтініші орындалмайды.

Қазақстан үкіметі тіркеуден өткен діни ұйымдарды мүшелерінен ақша жинаудан және кейбір діни шаралардан түскен пайдаға салынатын салықтан босатады. Конгрегациялардан діни ғимараттарды өрттен қорғау секілді кейбір қызметтер үшін ақы төлеу талап етіледі. Үкімет діни ұйымдарға ғимараттар мен жер бөліп, жаңа мешіттер, синагогалар және орыс православия шіркеулерін салуға көмек берді.

Прокуратураның тиісті мемлекеттік органға тіркелген барлық ұйымдарды жылына бір рет тексеруге хақы бар және ол сондай тексерістерін тұрақты түрде өткізіп тұрды.

Үкіметтің 2007 жылы 5 желтоқсанда мақұлдаған «2007-09 жылдарға арналған Дін бостандығына кепілдік беру және үкімет пен діндер арасындағы

қарым-қатынасын жақсарту бағдарламасында» Қазақстан үкіметінің дін саласындағы іс-әрекет жоспары мен оны реттейтін нұсқаулар көрсетілген. Бағдарламада өзге мәселелермен қатар «діни жағдайдың тұрақтылығын арттыру» және сан алуан оқу-ағартушылық шаралар, ақпарат құралдарында үкіметтің демеуімен жазылған мақалалар мен бағдарламалар арқылы діни экстремизмнің алдын алу жоспары берілген. Сонымен бірге, бағдарламада белсенділігі артып жатқан «дәстүрлі емес діни бірлестіктер» дінаралық шиеленісті болдырып, елдегі қоғамдық, мәдени және діни дәстүрді елемейді деп сыналды. Бағдарлама миссионерлерді және діни материалдарды тарату ісін бақылауды күшейтетін жаңа заңнама шығаруға шақырады.

Үкімет ашық түрде өзінің діни төзімділік пен әралуандылықты қолдайтынын білдіруде.

Парламентте қаралып жатырған дін туралы заңға енгізілмек жаңа өзгерістер басқа жағдайларды былай қойғанда діни ұйымдарды бұрынғыға қарағанда қатаңырақ тіркеу тәртібін орнатып, барлық діни ұйымдардың қайта тіркелуін талап етіп, шағынырақ діни бірлестіктердің өзге азаматтарға дін уағыздауына немесе діни білім беруіне, діни әдебиет жазуға, халыққа ашық ғибадат ету орындарын ұстауға тыйым салып, дін орны құрылысына жергілікті билік органының рұқсатын талап етеді. Бұған қоса, өзгерістер заң бұзушылыққа салынатын айыппұл көлемін айтарлықтай көбейтіп, жазаны күшейтпек. Адам құқықтарын қорғаушылар, дін бостандығын жақтаушылар мен құрамы аз діни бірлестіктердің басшылары ұсынылған өзгерістерді дін бостандығын қатаң шектейді деп кеңінен айыптады. Ұсынылған заңнама жобасы осы есепте қамтылған мерзім аяғында қабылданбады.

Дін бостандығын шектеу

Қазақстанда саяси емес еш ұйымға тыйым салынбаған.

Хизб-ут-Таһрир исламдық саяси қозғалысы экстремизмге қарсы заңға сәйкес тыйым салынған ұйым күйінде қалды. Діни идеологиялық негізі болса да Хизб-ут-Таһрир негізінен саяси ұйым болғандықтан және өзге топтардың лаңкестік әрекеттерін айыптамайтындықтан, билік органдарының Хизб-ут-Таһрирге шектеу қою және оның мүшелерін заңмен қудалау шаралары шын мәнісінде дін бостандығын шектеу болып табылмайды.

Діни қоғамдастықтардың көпшілігі үкіметте тіркелуді қалайды және түбінде сәтті тіркеліп алады, дей тұрғанмен, дәстүрлі емес діни топтар кейде тіркелудің ұзаққа созылатынын мәлімдеді. Үкімет әдетте діни ұйымдардың тіркеу туралы өтініштерін орындамауының немесе кешіктіруінің себебін олардың жарғыларының заң талаптарына қайшы келгендігімен түсіндіріп немесе жарғылардың дін мамандарына тексеруге жіберілу қажеттігін айтты.

Йегова куәгерлерінің жергілікті бірлестіктері ұлттық деңгейде Астана мен Алматыда және он үш (барлығы он төрт) облыста тіркелген болса да, 2001 жылдан бері Атырау облысында тіркелуге талпынып жатқан Ұлттық йегова куәгерлерінің дін орталығы тіркелмеген күйінде қалды. Әділет министрлігінің жергілікті бөлімінің қызметкерлері бірнеше айға созылған тексеруден кейін 2007 жылы 24 қарашада кейбір құрылтайшыларының жұмыс телефон нөмірлерін көрсетпегенін алға тартып, аталмыш орталықтың тіркелу өтінішін қанағаттандырмады. Ал йегова куәгерлері ол адамдардың жұмыс телефон нөмірлері жоқ екенін айтты. Аталмыш бірлестік 2008 жылы қаңтарда тағы бір өтініш тапсырды, бірақ ол осы есеп-баяндамада қамтылған уақыт ішінде әлі қаралып жатырды.

Баспасөз хабарламаларына сүйенсек, «Рақым» пресвитериан шіркеуінің филиалына Атырау облысында тіркелуіне қайта-қайта кедергі жасалған, билік органы 2007 жылы 17 қыркүйек күні оны тіркеуден бас тартқан.

Діни бірлестіктердің көпшілігі негізінен үкіметтің араласуынсыз діни қызметін атқарады, дегенмен, жергілікті және аймақтық әкімшілік қызметкерлер кейбір кезде бірнеше бірлестіктердің, әсіресе евангелиялық христиандар, йегова куәгерлері және Қазақстан мұсылмандарының рухани басқармасына қарасты емес мұсылмандар секілді құрамы аз діни бірлестіктердің іс-әрекетін шектеуге немесе бақылауға тырысты. Үкімет 2008 жылы тіркелмеген діни топтар туралы заң-ережелерді біркелкі қолданбады.

Шіркеулерінің кеңесі осы баяндамада қамтылған уақыт барысында елдің түкпір-түкпірінде тіркелмеген ұйымның шараларына қатысқаны үшін шіркеуге барушыларға қарсы сот ісі жүргенін айтты. Баптист шіркеулерінің кеңесі бұрынғы Кеңес мемлекеттерінде тіркелуге талпынбау немесе тіркеуді мүлдем қабылдамау саясатын ұстанады. Осы шіркеудің мүшелері тіркелу процесінің жеке өмірлеріне қолсұғушылық сипатта болғанын, яғни өздерінің ұлты, жанұя мәртебесі, діни білімі, қызметі және саяси ұйымдарға қатысы туралы мағлұмат беруін талап еткенін айтты.

Йегова куәгерлері рәсімдері мен өзге жиындарын өткізу талпыныстарына үкіметтің кедергі келтіргенін айтуын тоқтатпады. Бірнеше ақтөбелік агенттіктерден келген құқық қорғау қызметкерлері 2008 жылы 9 ақпан күні йегова куәгерлері қоғамдастығының меншігіндегі залда өтіп жатқан үлкен діни жиналысқа кедергі жасайды. Қызметкерлер бомбы қатері туралы хабар алғанын алға тартып, жиналысқа қатысушылардың барлығын ғимараттан кетуге мәжбүрлеп, ғимараттың сыртындағы қоқыстан күдікті зат тапқанын хабарлады. Йегова куәгерлерінің айтуынша, полиция дәрекілік көрсетіп, аты-жөндерін айтпай, полиция бөліміне жауап алуға бірнеше қатысушыларды алып кеткен. Көпшілігі Ақтөбеге ауылдық жерлерден келген қатысушылар жиналыстарын одан әрі жалғастыра алмады. Йегова куәгерлері 2008 жылы 7 сәуір күні жергілікті полиция бөлімінен табылған күдікті заттың жарылғыш материал еместігін қорытындылаған хат алды. Йегова куәгерлері бомбы қатері өздерінің шараларына болдырмау мақсатында ойдан шығарылған деп сенді.

ҰҚК-нің жергілікті өкілдері немесе полиция қызметкерлерінің осы баяндамада қамтылған уақыт аралығында жекеменшік үйлерде өткен діни жиналыстарға кедергі келтіргені туралы хабарламалар болды. Бірнеше топтар жергілікті құқық қорғау органдары қызметкерлерінің өз діни шараларына қатысқанын, бірақ олардың әрекеттері жалпы кедергі келтірушілік сипатта болмағанын айтты.

Заңда миссионерлік іс-әрекеттің анықтамасы көмескі берілген, ал жергілікті билік органдары елге келген шетелдіктердің кез келген діни іс-қимылын жиі миссионерлік әрекет деп бағалап, миссионер ретінде тіркелмегендерді елден қуды. Полиция 2008 жылы 24 мамыр күні Йегова куәгерлері басқармасының мүшесі, 82 жастағы АҚШ азаматы Теодор Жараз бен канадалық азамат Джон Кикотты Алматыда діндес йегова куәгерлерімен кездесуден кейін қамауға алды. Полиция елге Йегова куәгерлерінің діни орталығының шақыруымен келген бұл азаматтар тіркелусіз миссионерлік әрекетпен айналысып, іс визасының шарттарын бұзды деп пайымдады. Сот билік органдарын қолдап, оларды елден қууға бұйырды. Одан кейінгі апелляциялық сотқа берілген шағым қанағаттандырылмады. Баспасөз хабарламаларына сәйкес, Оңтүстік Қазақстан облысындағы Мақтарал аудандық соты Өзбекстан азаматы Александр Мавлютовты миссионер ретінде тіркелмей, шіркеу қызметін атқарғаны үшін заңсыз миссионерлік жұмыспен айналысты деп айыптады. Сот оған 49 АҚШ доллары (5840 теңге) көлемінде айыппұл салып, оны елден

қууға бұйырды. Ақпарат құралдары 2008 жылы 20 сәуір күні Оңтүстік Корея азаматы Е Сан Боктың тиісті тіркелуден өтпей діни іс-әрекетпен шұғылданғанын ашқан жергілікті әкімшілік қызметкерлерінің тексерісінен кейін, оған Алматы облысы Қарасай ауданында Агапе евангелиялық христиан шіркеуінде заңсыз миссионерлік жұмыспен айналысқаны үшін айыппұл салынып, елден қуылғанын хабарлады. Бас прокуратураның 2008 жыл 10 сәуір күнгі мәлімдемесіне сәйкес, 2007 жыл мен 2008 жылдың алғашқы жартысында 13 шетелдік азамат заңсыз миссионерлік жұмысы үшін елден қуылған.

Діни бірлестіктер ферма, мейрамхана немесе жетім балалар үйі сияқты заңды тұлға ретінде жұмыс істегенде, билік органдары сол ұйымдарды денсаулық, тазалық сақтау және басқа да тиісті тексерістерден өткізіп тұрады. Билік органдары діни рәсімдер өтетін ғимараттардың қауіпсіздігін және өрттен қорғану талаптарына сәйкестігін де тексерді. Бұл тексерістер әкімшіліктерге тексеруден өткен ұйымдардың тіркелгендігі жайында қосымша ақпарат береді.

Президент Назарбаев 2008 жылы 17 қаңтар күні халыққа жолдау айту кезінде миссионерлерді сынға алып, қазіргі кезде елде «он мыңдаған миссионерлік ұйым» жұмыс істейтіндігін мәлімдеді. Бұндай топтарға еркін қимылдауға жол берілмеуі керектігін айтып, діни радикализм мен экстремизм секілді зиянды құбылыстарды тоқтататын заңнама қабылдауға шақырды. Ол «дін мемлекеттен бөлек, бірақ ол Қазақстан әртүрлі діни қозғалыстарды лақтырып тастайтын қоқыс орны деген сөз емес» деді.

Бірнеше бұқаралық ақпарат құралдары 2008 жылы ақпан мен наурыз айларында евангелиялық протестант христиандар, йегова куәгерлері, сайентологтар және харе кришналар сықылды дәстүрлі емес діни бірлестіктерді сынайтын, қоғамға зиянкесті, қауіпті секталар ретінде бейнелейтін әңгіме-мақалалар жазып, таратты. Республикалық «Экспресс-К» газеті лақап есіммен шыққан ҰҚК қызметкерімен болған сұхбатты жариялады. Ол секталардан келетін қауіп туралы кеңінен әңгімелеп, шетелдік барлау агенттерінің кейбір кезде діни миссионерлер ретінде жасырын жұмыс істейтінін айтып, жаңа христиан және буддист ұйымдарды исламдық экстремисттерге балады. Бірнеше дін бостандығын жақтаушылар бұқаралық ақпарат құралдарындағы жағымсыз әңгімелер Қазақстан үкіметінің демеуімен елдегі діни экстремизмнің қауіп туралы пікіріне сай халық арасында ағартушылық жұмысын өткізу бағдарламасының бір бөлігі ретінде

және дін туралы заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізуге алдын ала дайындық жасау мақсатымен жазылды деп есептейді.

Бас прокуратураның өкілі 2008 жыл 10 сәуірде өткен баспасөз мәжілісінде елде ұлттық қауіпсіздікке қатер төндіретін және залал келтірушілік сипаттағы әрекетпен айналысатын шамамен 1870 діни ұйым бар екенін мәлімдеді. Ол осы бірлестіктердің 40 000-нан астам мүшесі бар екенін айтып, сайентологтар мен Жаңа өмір шіркеуін нақты мысал ретінде келтірді. Бұл мәлімдеме Бас прокуратураның веб-сайтына қойылған баспасөз мәжілісінің жазбасынан кейінірек алынып тасталды.

Алматы жанындағы Қарасай ауданының әкімшілігі Харе Кришна қозғалысының жерін тартып алу әрекетін жалғастырды. Алдыңғы жылмен салыстырғанда жергілікті әкімшілік харе кришна қауымының үйлерін бұзбады, дей тұра, олар егер харе кришналар Қарасай жерінен кетуден бас тартса күштеп шығаратынын айтып қорқытуын тоқтатпады. Шиеленіскен екі тарап мәселе туралы келіссөздерін жалғастырып, жергілікті әкімшілік харе кришналарға басқа жер телімін ұсынды. 2008 жылдың аяғына таман харе кришналар ол жер телімдерінің сапасы нашар екенін, өз қажеттіктеріне жарамайтынын және Алматы қаласынан тым қашық (15-20 милль) екенін айтып, ол ұсынысқа келіспей отырды. Бұл мәселе шешілмеген қалпында қалды, ал харе кришналар жергілікті билік органы қызметкерлерінің өздеріне әділетсіз қарайтынын және Қазақстан үкіметінің тарапынан еш жауап жоқтығын айтуын тоқтатпады. Үкімет болса, талас-тартыстың харе кришналардың дініне қатысы жоқ жер мәселесі деуден қайтпады. Елдегі бірнеше өзге харе кришна қоғамдастықтары бұндай қиындықсыз жұмыс істеді, бірақ олардың меншігінде жер жоқ.

Дін бостандығына нұқсан келтіру

Шымкент қаласының аудандық соты 2008 жылы 3 наурыз күні біткен жабық сотта Салафи жиһад тобы деп танылған бірлестіктің мүшесі-мыс делінген 15 азаматты лаңкестік ұйым құрып, лаңкестікті ілгерілетіп жұмыс істегендері үшін айыптады. Айыпталушылар 11-ден 19 жылға дейін мерзімге бас бостандықтарынан айрылды. Қарағанды қаласындағы аудандық сот 2007 жылы 28 желтоқсан күні Хизб-ут-Таһрирдің мүшесі деп танылған 30 адамды заңсыз экстремисттік ұйым жұмысына қатысып, ұлтаралық және дінаралық араздық тудырғандары үшін айыптады. Сот жабық түрде өтті.

Айыпталушылар 18 айдан 7 жылға дейін мерзімге түрмеге жабылды. Адам құқықтарын қорғаушылар сот отырыстарының жабық сипатын және жазаның ауырлығын сынады. Алдыңғы жағдайда олар айыпталушыларға қарсы берілген дәлелдемеге сенімсіздік білдіріп, үкімет айыпталушыларды діни сенімдері үшін және Қазақстан мұсылмандарының рухани басқармасынан тәуелсіз болғаны үшін заңмен қудалады деп мәлімдеді.

Діни ұйым мүшелерінің өткен жылғыдай өз діндеріне қарату ісімен айналысқаны үшін ұзақ мерзімге тұтқынға алынғаны туралы мәлімдеме болған жоқ. Кейбір кездері билік органдары миссионер ретінде тіркелмей дінге қарату әрекеттерімен айналысқан жекелеген адамдарға қарсы шара қолданды, алайда, бұл шаралар діни әдебиеттерді тәркілеу, айыппұл салу, қысқа мерзімге қамауға алу және елден қуумен шектелді.

Үкімет берілген есеп-баяндамада қамтылған уақыт ішінде Рақым пресвитериан шіркеуінің басшыларының үстінен опасыздық қылмысын тергеп, полиция тексеріп, оларды қысқа мерзімге қамауға алды. Сонымен бірге, салық төлеуден жалтарғандары үшін олардың үстінен сот жүрді. ҰҚК агенттері 2007 жылы Рақым пресвитериан шіркеуінің Қарағанды қаласындағы бас кеңсесіне, Өскемендегі Рақым шіркеуіне және шіркеудің иелігіндегі бірнеше жекеменшік үйлерде күтпеген жерден тексеріс жүргізіп, құжаттар мен компьютерлерді тәркілеп, шіркеу қызметкерлерінен жауап алды. Бақылаушылар мен баспасөз хабарламаларына сүйенсек, тексеріс шіркеудің басшысы, оның бірнеше туысы және бұрын опасыздық айыбымен қамауға алынған алматылық іскер адамның үстінен опасыздық қылмысы бойынша жүрген бір тергеу ісіне байланысты болған екен. Үкімет тергеу ісі туралы аз ақпарат беріп, шіркеу қызметкерлеріне істі басқалармен талқылауға тыйым салды. Билік органдары ешбір шіркеу қызметкерін ресми қамауға алып немесе шіркеуді жапқан жоқ, дей тұра, ҰҚК агенттері мен салық инспекторлары бірнеше ай бойы шіркеу құжаттарын тексеріп, шіркеу басшылары мен мүшелерінен жауап алды. ҰҚК 2008 жылы 25 қаңтар күні Алматыдағы Рақым пресвитериан шіркеуіне тексеріс жүргізіп, қаржы құжаттары мен өзге жазбаларды, компьютерлерді тәркілеп, шіркеу қызметкерлерінен жауап алды. Кейбір баспасөз хабарламалары мен бақылаушылар шіркеуді үкіметті құлату мен өзге де бірқатар ауыр қылмыс бойынша өзі жоқ кезінде сыртынан айыпталған, Президент Назарбаевтың бұрынғы күйеу баласы Рахат Әлиевтің әріптестеріне байланыстырды. Есеп мерзімінің соңғы кезінде ешбір шіркеу қызметкеріне опасыздық айыбы тағылмаса да, шіркеу қызметкерлері мен дін бостандығын жақтаушылар жүріп жатқан тергеу ісінің көлемі мен ауқымына уайымдаушылық білдіруде.

Жергілікті қарағандылық сот 2008 жылы мамыр айында Рақым пресвитериан шіркеуінің жетекшісі Игорь Кимнің зайыбы Арина Кимге қарсы шешім шығарып, қайырымдылық негізде қосқан үлестерінен салық төлемеген деп айыптады.

Солтүстік Қазақстан облысы әкімшілігінің 2007 жылы ақпан айында өткізген, нәтижесінде сегіз пастор мен шіркеу басы тіркелу заң-ережелерін бұзғаны үшін тұтқындалып, қысқа мерзімге қамауға алынып, заңмен қудаланып, айыппұл салынған «Діни экстремизмге қарсы операция» атты экстремизмнің алдын алу шарасынан кейін өзге жайт орын алмады.

Жекелеген азаматтар Әкімшілік кодекстің 374 немесе 375 бабын бұзғаны үшін кінәлі болып танылса, сот айыппұл салады. Шіркеулер кеңесінің мүшелері әдетте соттың тіркелмегендері үшін кескен айыппұлдын төлеуден бас тартты. Соттың пасторлардың жекеменшігіндегі үйлер мен ғибадат етуге пайдаланылатын үйлерді және өзге де мүлікті тартып алу арқылы айыппұлды төлеткізетіні жөнінде хабарламалар болды.

Жергілікті әкімшілік өткен жылдағыдай харе кришна қауымының үйлерін бұзбады. Былтыр Алматы жанындағы Қарасай ауданының әкімшілігі Харе Кришна қозғалысының жерін тартып алу науқаны кезінде 2006 жылы қараша айы мен 2007 жылы маусым айында 25 харе кришнаның үйін күшпен бұзған еді.

Елдегі діни тұтқындар немесе қамауға алынғандар жайында ешқандай мәлімдемелер болған жоқ.

Дінге күштеп қарату

Дінге күштеп қарату, жасы кәмелетке толмаған АҚШ азаматтарын АҚШ-тан ұрлап әкету немесе заңсыз алып кету не болмаса сондай азаматтарды АҚШ-қа қайтарудан бас тарту туралы мәлімдемелер түскен жоқ.

Дін бостандығын қорғау жолындағы оңды істер мен жетістіктер

2008 жылы қосымша құрамы шағын 32 топты қоса алғанда 218 діни бірлестік тіркелген. Дегенмен, кейбір ұйымдар тіркелу мәртебесін жоғалтты.

Қазақстан үкіметі өз ішінде діни төзімділікті күшейтуге күш салды. Үкіметтік емес ұйымдардың (ҮЕҰ) үкіметпен бірлесе құқық қорғау органдарына арнап адам құқықтары туралы өткізген семинарлары азаматтардың заңды діни бостандықтарын да қамтыды.

Қазақстан үкіметі 2006 жылы қыркүйекте Астанада Дүние жүзі дін басыларының екінші форумын өткізді. Форумға жиырмадан астам елден келген ислам, христиан, иудаизм, буддизм, даосизм, синтоизм діндер, Әлемдік дін және бейбітшілік конференциясы, Дүниежүзілік шіркеулер кеңесі мен өзге халықаралық діни ұйымдар, шетелдік мемлекеттер, үкіметтік емес ұйымдар өкілдерінен тұратын 29 делегация қатысты. Форумның тақырыбы дін бостандығы, өзге дінді ұстанатындарды сыйлау және дін басыларының халықаралық қауіпсіздікті нығайтудағы рөлі болды.

Жаңа заң жобасының шектеушілік сипатына білдірілген уайымға жауап ретінде, үкімет Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық ұйымының Демократиялық институттар мен адам құқықтары басқармасынан ресми заңнамалақ көмек сұрады. Бірлескен жұмыстың нәтижесінде шыққан және есеп мерзімінің аяғында әлі қаралып жатырған жобада Парламентке алғашқыда берілген жобада белгіленген шектеуліктер біраз азайтылды.

III Бөлім. Дін бостандығына қоғамдық нұқсан келтіру және кемсіту

Мемлекет көп ұлтты және көп жылдық ұлтаралық төзімділік пен зайырлық дәстүрі бар. Тәуелсіздік алғалы бері, шіркеулер мен мешіттердің саны өте көбейді. Дегенмен, халық кейбір кезде құрамы аз діни бірлестіктер мен дін тарататын топтарға әлі күдікпен қарайды. Азаматтардың осындай бірлестіктерге біріккен ағайын-туыстары туралы билік органдарына шағым жазғаны туралы бірнеше хабарламалар болды. Хизб-ут-Таһрир экстремисттік саяси қозғалысының мүшелері басқа әрекеттеріне қоса, антисемитизмді қолдайтын үндеу қағаздарын басып-таратуын жалғастырды.

Ислам, орыс православиясы, римдік католицизм және иудаизм сияқты үкімет «дәстүрлі» деп санайтын төрт дін бірлестігінің басылары қоғамның өздерін жалпы қоштайтынын және төзімділікпен қарайтынын хабарлады. Бірақ қоғам шағын діни топтарға әрдайым жылы қабақпен қараған жоқ. Бірақ баяндамада қамтылған уақыт барысында бұндай сенімсіздік зорлық-зомбылыққа әкеп соқты деген мәлімдемелер болған жоқ.

IV Бөлім. АҚШ үкіметінің саясаты

АҚШ үкіметі діни бостандыққа қатысты мәселелерді Қазақстан үкіметімен адам құқықтарын қолдау жөніндегі жалпы саясаты аясында қарастырады. АҚШ ресми өкілдері экономика және қауіпсіздік саласындағы екі жақты ынтымақтастық адам құқықтарын және дін бостандығын қорғау ісінің ілгерілеуіне үлес қосатынын, бірақ оны алмастырмайтынын баса айтты.

Елші мен елшіліктің өзге ресми қызметкерлері Қазақстан үкіметінің дін туралы заңға 2008 жылы 2 сәуір күні ұсынылған өзгерістер жобасы жариялы заңнамалық үдеріс арқылы қаралатынына және түбінде заңға енгізілетін өзгерістер мен түзетулер жекелеген адамдардың бейбіт түрде діни сенімнанымын білдіру құқығын қорғау туралы мойнына алған халықаралық міндеттемесіне сай болуына кепілдік беру үшін Қазақстан үкіметімен ой-пікір алмасуын жалғастырды. Елші мен елшіліктің өзге қызметкерлері басқа елшіліктермен және адам құқықтарын қорғау ұйымдарымен бірлесе отырып, Қазақстан үкіметін ұсынылған заңнамалық жобада Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының (ЕҚЫҰ) жанындағы Демократиялық институттар мен адам құқықтары басқармасының (ДИАҚБ) берген пікірі өрнек табуына кепілдік беруге ынталандырды.

Аталмыш елшілік пен АҚШ Мемлекеттік департаментінің өкілдері алаңдаушылық тудырып отырған нақты мәселелерді қарастыру мақсатында ғибадат үйлеріне барып, дін басыларымен кездесіп, қазақстандық мемлекет қызметкерлерімен жұмыс істеді.

АҚШ елшілігі сан алуан діни қоғамдастықтары және дін бостандығын жақтаушылармен байланысын үзбей, олардың конституциялық және адам құқықтарына нұқсан келу оқиғаларын хабарлап отырды. Мемлекеттік департамент өкілдері Қазақстан үкіметінің лауазымды тұлғалары және елдегі діни ұйымдардың мүшелерімен кездесті. АҚШ үкіметінің аға қызметкерлері қазақстандық әріптестерімен кездесіп, дін бостандығы төңірегінде туындаған алаңдатушылық туралы сөз қозғады. Елшілік қызметкерлері тіркелу ісінде көмек көрсету мақсатында діни ұйымдарды ел ішіндегі заңнамалық ресурс көздерімен таныстырды.

АҚШ елшілігінің қызметкерлері діни қоғамдастықтарға қолдау көрсететін қоғамдық шараларға қатысып, діни бостандық пен төзімділік мәселесіне арналған қоғамдық дөңгелек столдар мен жарыссөздерге қатысты. Елдегі және Вашингтондағы АҚШ ресми өкілдері дін бостандығы мәселесімен шұғылданатын үкіметтік емес ұйымдармен жиі байланыста болды. Оның қатарына Алматы-Хельсинки комитеті, Қазақстан Діни ұйымдардың қоғамдастығы және Халықаралық адам құқықтары мен заңды қорғау жөніндегі комитеттің Қазақстандағы бюросы да кіреді.

АҚШ елшілігінің Демократияны қолдайтын шағын гранттық бағдарламасы бойынша Шымкентте діни төзімділікті ілгерілетін жобаға қолдау көрсетілді.